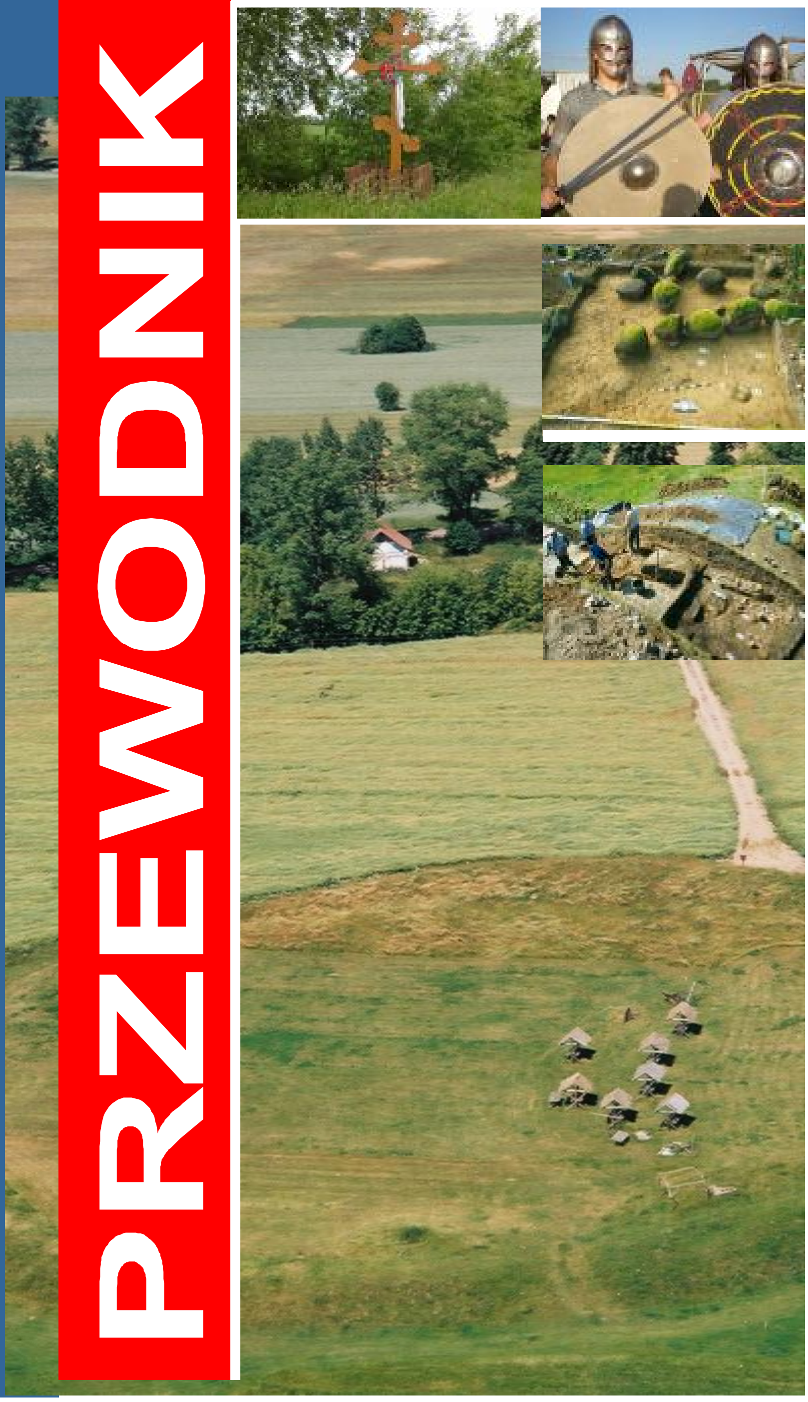
archeologiczny PRZEWODNIK

Urząd Gminy Czyże, 17-207 Czyże 98
tel. (+48 85) 681-35-17, 681-89-90,
fax:(+48 85) 681-89-91,
www.ugczyze.pl, e-mail: ugczyze@ugczyze.pl

Województwo podlaskie

Zrealizowano przy wsparciu finansowym
Urzędu Marszałkowskiego
Województwa Podlaskiego w Białymstoku

**Gminny Ośrodek Kultury, 17-207 Czyże 98, tel. (+48 85) 681-35-3,
fax: (+48 85) 68 189 91,
www.ugczyze.pl, e-mail: gok.czyze@wp.pl,**

Tekst do folderu dostarczył: *D.Krasnodębski, Urząd Gminy Czyże.*
Zdjęcia: *J. Jakimiuk, D.Krasnodębski, J.Wasiluk, archiwum GOK w Czyżach.*
Tłumaczenie: *Katarzyna Jancewicz*
Opracowanie graficzne: *Pracownia Reklamy Bi-art.*

ISBN 83-923626-0-8
ISBN (978) 83-923626-0-8

CZYŻE -Kwiecień 2006

GMINA CZYŻE

Gmina Czyże ma charakter typowo rolniczy. Istniejący w oddalonej o 17 km Hajnówce przemysł nie zagraża naszemu środowisku. W gminie istnieją zatem sprzyjające warunki do rozwoju gospodarstw ekologicznych i małej bazy wypoczynkowej. Lasy gospodarskie (8% powierzchni gminy) obfitują w grzyby i owoce runa leśnego.

Przez gminę nie przebiegają szosy tranzytowe. Istniejąca sieć dróg w dostatecznym stopniu zapewnia połączenie z Białymstokiem i Warszawą, ponadto jest dobry dojazd do oddalonej o 17 km Puszczy Białowieskiej.

Atutami naszej gminy są: duże walory naturalne (dzięki znacznym połaciom leśnym, wysokiej jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej, nieskażonemu środowisku); duże możliwości wykorzystania potencjału ludzkiego; sprzyjający klimat dla rozwoju przedsiębiorczości; dobry stan infrastruktury (stopień zwodociągowania- 80%), kompleksowa telefonizacja, ujęcie wody bez stacji uzdatniania-duże walory technologiczne i smakowe. Rozpoczęto budowę oczyszczalni ścieków i kanalizacji. Gmina oferuje inwestorom: współpracę i pomoc w zakresie realizowanych inwestycji; stosowanie ulg podatkowych; stworzenie warunków do sprawnej komunikacji na potrzeby proponowanych inwestycji, umożliwienie nabycia gruntów z pełną infrastrukturą.

The Czyże commune has a typically agricultural character. However, industry in Hajnówka (17 km away) doesn't threaten our local environment. There are favorable conditions for development of ecological farming activities and leisure facilities. The forests (8% total commune area) are abundant in mushrooms and other forest fruits.

There aren't transit roads in the territory of the commune. But the existing network of roads is sufficient to provide convenient communication with Białystok and Warsaw. Furthermore they provide convenient access to Białowieża primeval forest, which is situated 17 km away.

The main advantages of our commune are: high natural qualities (owing to substantial area of forests, high quality of arable land, unpolluted environment); abundant human resources; good opportunities for developing business initiatives; well developed infrastructure (80% of buildings connected to public water supply) connection to public telephone network, .water supply from natural spring water intake (not requiring any treatment, high quality in terms of purity and taste). We are planning to build a sewage treatment plant and expand the water supply systems in the countryside to provide coverage for the whole population.

The commune offers to potential investors: cooperation and assistance associated with investments; tax allowances; creation of good communication for purposes associated with prospective investments; sale of building plots on developed land areas.

CO WARTO ZOBACZYĆ :

Zabytkowe cerkwie: Czyże, Klejniki, Kuraszewo

Zabytkowe kaplice prawosławne: Klejniki, Kojły, Lady

Grodzisko: zbucz

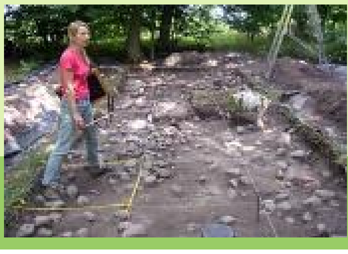
Historia badań archeologicznych na terenie Ziemi Bielskiej, czyli jak to się wszystko zaczęło

Zainteresowanie przeszłością i tym jak żyli ludzie przed wiekami nie jest wymysłem z XX w. Ludzi zawsze ciekawiło, co robili ich przodkowie i czy otaczający nas świat jest lepszy od tego, który przeminął. Z czasem przestały wystarczać „bajania starców” i zaczęto szukać w ziemi śladów, jakie pozostawili po sobie przodkowie. Tak narodziła się dziedzina nauki zwana archeologią.

Początki badań archeologicznych w tej części Podlasia sięgają połowy XIX wieku. Pierwszym dziełem o charakterze archeologiczno-historycznym, opierającym się na badaniach terenowych, stanowiła praca historyka Józefa Jaroszewicza poświęcona kulturze Jaćwingów. Siedziby tego ludu od czasów ukazania się *Roczników* Jana Długosza błędnie rozciągano na południe aż do rzeki Bug, uznając nawet, że jego stolicą był Drohiczyn. W latach 1852 i 1853 opublikowane zostały dwa artykuły: *Obraz Litwy pod względem jej cywilizacji, od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII* oraz *Jadźwingi*. Jaroszewicz przedstawił w nich m.in. wyniki swoich wykopalisk na cmentarzyskach w Zbuczu i Szczytach-Dzięciołowie.

Prawie czterdzieści lat później wydana została kolejna praca poświęcona zabytkom archeologicznym z dorzecza środkowego Bugu i górnej Narwi. Jej autor, archeolog, numizmatyk, krajoznawca i pedagog Mikołaj P. Avenarius, opisał wyniki prac wykopaliskowych i powierzchniowych, jakie prowadził w latach 1886-88 na terenie ówczesnych powiatów białostockiegoi bielskiego. Zajmując się głównie badaniem cmentarzysk „w obstawach kamiennych”, wysunął hipotezę o zasięgu osadnictwa ruskiego dochodzącego na północ, aż do rzeki Narew. Jako jeden z pierwszych pisał także o braku dowodów o zasiedlaniu tych ziem przez Jaćwingów. W powstałej w tym samym czasie *Mapie Archeologicznej Guberni Grodzieńskiej*, inny badacz rosyjski, Fiodor V. Pokrovski zebrał i uporządkował wszystkie źródła dotyczące odkryć archeologicznych. Podstawę jego studiów stanowiły wyniki ankiety rozesłanej do duchowieństwa prawosławnego, nauczycieli wiejskich oraz pisarzy gminnych, w której prosił o informacje dotyczące wszelkich „starożytności” i osobliwości historycznych. Opisane zostały wszystkie znane wówczas kurhany, grodziska, skupiska kamieni, wały, a także miejsca wiążące się z „magią”, jedynie w nazwie kryjące pamięć o dawnych cmentarzach lub opuszczonych siedzibach ludzkich. Z okolic Czyż znalazły się tam m.in. grodzisko i cmentarzysko w Zbuczu, cmentarzyska w Kuraszewie, a także informacja o legendach związa-nych ze „Srebrną Górką” znajdującą się przy polnej drodze z Czyż do Szczytów. Kolejne badania archeologiczne w tej części Podlasia, miały miejsce w ostatnich latach poprzedzających wybuch I wojny światowej. Działający tu wówczas badacz rosyjski Sergiej A. Dubinskij prowadził wykopaliska na licznych cmentarzyskach kurhanowych i płaskich z okresu wpływów rzymskich i wczesnego średniowiecza m. in. cmentarzyska kurhanowego w Koźlikach. Wybuch I wojny światowej nie przerwał prac badawczych w rejonie Hajnówki. Prowadził je archeolog niemiecki Alfred Götze, odkrywca wielu cmentarzysk kurhanowych w Puszczy Białowieskiej.

Lata międzywojenne to okres stopniowej intensyfikacji badań i początków systematycznych prac wykopaliskowych. Wiązało się to z procesem porządkowania prawnego spraw związanych z ochroną zabytków i badaniami wykopaliskowymi. Początkowo odkrywaniem przeszłości tych ziem zajmował się, działający głównie w okolicach Drohiczyna, nauczyciel i miłośnik starożytności Zygmunt Szmit. Dzięki jego pracy przetrwały do naszych czasów także informacje o odkryciach dokonanych na cmenta-

rzysku z okresu wpływów rzymskich w Hryniewiczach Wielkich koło Bielska Podlaskiego. Z kolei cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich i wczesnego średniowiecza z okolic Hajnówki, stanowiły przedmiot zainteresowań późniejszego dyrektora Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie i kierownika prac w Biskupinie, Zdzisława Rajewskiego. Na początku lat 30-tych przeprowadził on serię rozpoznawczych badań wykopaliskowych wczesnośredniowiecznych cmentarzysk znajdujących się w okolicach wsi Lady i Kuraszewo. Wyniki tych prac opublikował w niewielkim artykule zatytułowanym *Sprawozdanie z badań przedhistorycznych na obszarze województwa wileńskiego i białostockiego*. Listę przedwojennych badaczy ziemi hajnowskiej zamyka inna wielka postać w historii polskiej archeologii, późniejszy dyrektor Muzeum Archeologicznego w Łodzi, Karol Jażdżewski. Prowadził on badania wykopaliskowe na cmentarzyskach kurhanowych z dawnego powiatu białostockiego i hajnowskiego, w tym Rostołtach i Kutowej. Ich wyniki pt. *O kurhanach nad górną Narwią i o hutnikach sprzed 17 wieków*, zdążono opublikować tuż przed rozpoczęciem wojny.

Nie sposób wymienić tutaj wszystkich badaczy, którzy prowadzili badania na terenie województwa podlaskiego w okresie powojennym. Wspomnieć tu należy jednak o Danucie i Janie Jaskanisach, którzy przez ponad 20 lat prowadzili badania archeologiczne w wielu miejscach ówczesnego województwa białostockiego. Dzięki ich zaangażowaniu rozpoznane zostały m.in. takie cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich i wczesnego średniowiecza jak: Czarna Wielka, Kuraszewo, Cecele, czy Rostołty. W latach 70-tych i 80-tych prowadzono systematyczne badania jedynie na grodzisku w Haćkach koło Bielska Podlaskiego. Dopiero w drugiej połowie lat 90-tych zapoczątkowane zostały systematyczne prace zmierzające do rozpoznania pogranicza pomiędzy Słowianami zachodnimi i wschodnimi we wczesnym średniowieczu. W ramach tego projektu naukowego prowadzone były m.in. badania na grodzisku i cmentarzysku w Zbuczu.

Tak przedstawia się ponad 150 letnia historia badań archeologicznych, jakie miały miejsce w tej części Podlasia. Zmienne koleje losu i skomplikowana historia tych ziem sprawiły, że badaniem przeszłości zajmowali się zarówno Rosjanie, Polacy jak i Niemcy. Prace te przebiegały z różną intensywnością, uzależnioną od potrzeb badawczych i indywidualnego zaangażowania poszczególnych badaczy. Ostatnie lata przyniosły wyraźne zwiększenie liczby różnych działań archeologicznych związane z nowymi inwestycjami. Zgodnie z ustawą o **Ochronie dóbr kultury** wszelkie budowy dróg, wodociągów, czy osiedli mieszkaniowych poprzedzone muszą być rozpoznaniem archeologicznym. Pamiętajmy jednak, że nawet najlepsze prawo nie ustrzeże przed zniszczeniem zabytków archeologicznych.

Potrzebne jest także zrozumienie dla tego rodzaju działań oraz świadomość, jak duże mają one znaczenie. Archeologia daje możliwość czytania dziejów społeczeństw ludzkich, po których nie pozostały żadne kroniki ani dokumenty, a żaden naród nie może istnieć bez przeszłości, której częścią jest wiedza ukryta w ziemi.

Historia osadnictwa, czyli co kryje ziemia.

Stosunkowo późne uwolnienie ziemi spod stałej pokrywy śnieżnej opóźniło wejście stałego osadnictwa na tereny północno-wschodniej Polski. Nastąpić to mogło dopiero po ostatecznym wycofaniu się lodowca i pojawieniu się roślinności tundrowej, stanowiącej podstawę wyżywienia dla wędrujących stad reniferów. Wraz z nimi, około 12 tys. p.n.e., pojawili się pierwsi paleolityczni łowcy. Ślady ich obozowisk odkrywane są w okolicach Drohiczyna i nad Narwią. Stopniowe ocieplanie się klimatu spowodowało

wejście na teren Podlasia lasów mieszanych z całym bogactwem towarzyszącej im drobnej zwierzyny. Wraz z nią pojawili się nowi myśliwi nastawieni na polowanie oraz wyspecjalizowane zbieractwo i rybołówstwo. Archeolodzy nazywają ten okres mezolitem, dla którego charakterystycznymi znaleziskami są maleńkie krzemienne nożyki i groeiki strzał. Ludzie zamieszkiwali wówczas w sezonowo użytkowanych wsiach zakładanych nad brzegami jezior i rzek, użytkowanych tak długo, jak długo wystarczały zasoby żywności znajdujące się w okolicy, a po ich wyczerpaniu przenoszono się kilka kilometrów dalej. Liczne znaleziska krzemiennych ostrzy pochodzące z terenów rozciągających się wzdłuż doliny Narwi wskazują, że już około 8000 lat p.n.e. zamieszkiwali tu koczownicy, polujący i zbierający to, co dawał im las i rzeka.

Przepływająca ze wschodu na zachód przez środek dzisiejszej gminy Czyże, niewielka rzeczka o nazwie Łoknica sprawiała, że tereny położone na jej brzegach również były atrakcyjne dla dawnych mieszkańców tych ziem. Jej brzegi oraz rozrzucone na terenie wysoczyzny małe jeziorka, dawały pożywienie dla licznej zwierzyny i ptactwa. Pierwsze ślady osadnictwa na terenie gminy pochodzą z czasów pomiędzy 4000 a 1800 lat p.n.e. Na polach w okolicach Czyż, Kuraszewa i Morza znaleziono narzędzia krzemienne oraz fragmenty ceramiki uznawane przez archeologów za pozostałości wsi lub sezonowych obozowisk. W tym czasie, oprócz coraz doskonalszych sposobów wytwarzania narzędzi krzemiennych, ludzie nauczyli się wytwarzać gliniane garnki oraz szyć ubrania z włókien roślinnych. Potrafili także uprawiać zboża i hodować bydło, owce i kozy. Uniezależnili się tym samym od tego, co dostarczała im sama natura. Zamieszkiwano wówczas niewielkie osady, w których stawiano prostokątne lub owalne domy o konstrukcji słupowej, przykryte dwuspadowym dachem.

Kolejne przemiany wiążące się z wprowadzeniem nowych umiejętności w wytwarzaniu narzędzi mają miejsce po roku 1800 p.n.e. Na teren Podlasia wkracza wówczas epoka brązu. Na obszarze między Bugiem a Narwią, zaznacza się wyraźne oddziaływanie tzw. kultury łużyckiej. Zajmowała ona obszar prawie całej Polski oraz część wschodnich Niemiec i stanowiła luźno powiązaną ze sobą grupę plemion. Ich członkowie wytwarzali podobne narzędzia i ozdoby oraz w taki sam sposób chowali zmarłych. Z tego okresu pochodzi m.in. gród w Bisku-pinie.

Na terenie gminy Czyże nie znaleziono co prawda tak wspaniale zachowanych pozostałości po osadzie, jednak na pojedyncze znaleziska z tego okresu natrafiono w okolicach Czyż, Zbucza oraz wsi Kojły.

Około przełomu er widoczne się coraz wyraźniejsze wpływy ludów wywodzących się z terenów dzisiejszej Białorusi i Ukrainy nazywane kulturą zarubiniecką. Jednocześnie na tereny Podlasia przybywają ludy związane z zamieszkującymi w tym czasie na Mazowszu plemionami germańskimi, określanymi przez archeologów mianem kultury przeworskiej. Jak wynika z relacji historyków rzymskich oraz licznych znalezisk importów, plemiona germańskie utrzymywały ścisłe kontakty handlowe z Imperium Rzymskim. Osady i cmentarzyska tej kultury koncentrują się głównie w okolicach Drohiczyna i jedynie we wczesnym okresie wpływów rzymskich, tj. do końca II w. n.e. występowały w dorzeczu górnej Narwi. Z okolic Czyż znane jest z tego okresu cmentarzysko we wsi Lady.

Na przełomie II i III w. n.e. teren południowego Podlasia zajęty zostaje przez kulturę wielbarską. Utożsamiana jest ona z zamieszkującymi przez okres prawie 2 wieków na terytorium Polski oraz Ukrainy - Gotami i Gepidami. Ich historia rozpoczęła się w połowie I wieku gdy gnani jakimś nieznanym impulsem wyruszyli ze swoich pierwotnych siedzib w południowej Skandynawii na podbój Europy. „(…) *z wyspy Skandza, jakby z kuźni plemion lub raczej z łona rodzącego plemiona (..) wywędrowali niegdyś Goci*

na ziemi, nadali jej nazwę (..) Gothiskandza.", jak pięknie opisywał w VI w. n.e. początek wędrówki Gotów historyk rzymski Jordanes. Osady rdzennych mieszkańców i przybyszów z północy sąsiadowały ze sobą, uczono się wzajemnie wytwarzać nowe narzędzia, noszono takie same ozdoby. To, co dostrzec można w materiale archeologicznym, to wyraźna przemiana w kulturze duchowej, objawiająca się przejściem z powszechnie stosowanego w poprzednim okresie ciałopalnego obrządku pogrzebowego, na obrządek mieszany tzn. chowanie zmarłych zarówno w obrządku szkieletowym, jak i ciałopalnym. Nad grobami ustawiano kamienne stele nagrobne, układano kamienne kręgi oraz sypano nad grobami kamienne lub ziemne kurhany. Towarzyszyły temu także takie przemiany kulturowe, jak zaniechanie obyczaju wkładania do grobów broni oraz dawania zmarłym przedmiotów i ozdób wykonanych z żelaza. Nie wiemy, dlaczego dla ludzi, którzy na co dzień obcowali z mieczem, czy włócznią oraz używali różnorakich narzędzi wykonanych z tego surowca, stało się ono niepożądanym po śmierci? Powszechnie spotykane są za to wykonane z brązu, miedzi, srebra, złota, szkła i bursztynu przepiękne ozdoby fibule, bransolety, wisiorki, paciorki. Po Gotach pozostały widocznew wielu miejscach na polach i w lasach, niewielkie kopce usypane z ziemi i kamieni.

Groby takie przebadano m.in. w Rostołtach, Cecelach, Kutowej, Skiwach Małych, Dmochach Rodzonkach, Szpakach, Zawykach, czy Grochach Starych. W okolicach Czyż cmentarzysko z tego okresu znajduje się w pobliżu Kuraszewa. Ponadto na polach należących do wsi Czyże, Kuraszewo i Klejniki natrafiono na pojedyncze fragmenty glinianych garnków pochodzących z tego okresu, świadczące o istnieniu w tej okolicy co najmniej kilku wsi.

Po odejściu Gotów w IV/V w. n.e. i zaniku kultury wielbarskiej następuje na omawianym obszarze silne wyludnienie. W VI-VII w. n.e z centrów znajdujących się w dorzeczu Prypeci docierały na obszar wschodniej i środkowej Polski wpływy słowiańskie związane z tzw. kulturą praską. Z tego okresu na terenie Podlasia znanych jest zaledwie kilka stanowisk archeologicznych, znajdujących się głównie w dolinie Bugu, w okolicy Drohiczyna, a także izolowany kompleks stanowisk w Haćkach.

Dopiero w IX i X w. rozwój silnych organizmów plemiennych prowadzi do zapoczątkowania szerokiej akcji kolonizacyjnej zmierzającej do zagospodarowania słabo zaludnionych ziem pomiędzy górną Narwią a środkowym Bugiem. W początkowej fazie silniejszy napór ludności płynącej z Mazowsza doprowadził do opanowania przez ludność zachodniosłowiańską terenów aż po Muchawiec, górną Narew i Niemen. Z tego okresu pochodzi grodzisko znajdujące się we wsi Zbucz.

Mające miejsce w XI w. umocnienie polityczne księstwa kijowskiego oraz wyprawy militarne książąt ruskich na ziemie nad Bugiem i przeję-cie nad nimi władzy politycznej, spowodowały odwrócenie kierunku naporu osadnictwa i otworzyło drogę dla napływu ludności wschodniosłowiańskiej. Po opanowaniu tych ziem książęta ruscy, początkowo kijowscy, następnie turowsko-pińscy i wołyńsko-haliccy, wznieśli sieć grodów mających umocnić ich władzę i ułatwić administrowanie terenami pogranicza. Wzniesiono wówczas Mielnik, Suraż i Drohiczyn, z których ostatni stał się bardzo silnym ośrodkiem na szlaku handlowym łączącym Ruś i Polskę. O zmianach etnicznychzachodzących na tych terenach zdają się świadczyć także różnice w obrządku pogrzebowym. Obok, związanych zapewne z Mazowszanami, cmentarzysk płaskich z ubogo wyposażonymi grobami w obstawach kamiennych, coraz częściej pojawiają się cmentarzyska kurhanowe, w których znajdowane jest bogate wyposażenie charakterystyczne dla wschodnich Słowian.

Archeolodzy wiążą je z zamieszkującym tereny środkowej Białorusi plemieniem Dregowiczan oraz mającymi swoje siedziby na dzisiejszej Ukrainie Wołynianami.

Z badań prowadzonych na terenie osad wynika, że początkowo zamieszkiwano w niewielkich czworokątnych domach lekko zagłębionych w ziemi i przykrytych dwuspadowym dachem. Zbudowane po kilka lub kilkanaście tworzyły luźno rozrzucone pośród lasów i łąk osady. Wokół wsi karczowano las i zajmowano pod uprawę coraz to większe obszary. Ich liczba i wielkość rosła w pobliżu grodów i szlaków handlowych. Na terenie osad produkowano uzbrojenie i narzędzia (np. Szczyty/Szczytniki w której mieszkali producenci tarcz, Grotniki grotów do strzał) a także zajmowano się hodowlą zwierzą t na potrzeby grodu. Na podgrodziach zaopatrywano się z kolei w produkty wytwarzane w wyspecjalizowanych warsztatach rzemieślniczych, a także sprowadzane z innych, większych, ośrodków miejskich. Przedmiotem handlu były niewątpliwie ozdoby oraz przedmioty ze szkła i szlachetnych kruszców. Przybysze z osad mogli na targu sprzedawać wyprodukowane przez siebie płody rolne, miód, wosk oraz futra i skóry.

Badania na stanowiskach z tego okresu prowadzono przede wszystkim na licznie występujących na tym terenie cmentarzyskach kurhanowych oraz płaskich w tzw. „obstawach kamiennych", z których szczególnie wiele rozpoznano w okolicach Drohiczyna. Wyjątkowo licznie występują one także w okolicach Hajnówki, a na terenie gminy Czyże wykopaliska prowadzono na czterech z nich: trzech w Kuraszewie i jednym w Zbuczu.

W tym czasie brak było jednak ciągle stabilnej sytuacji politycznej i militarnej, na co wpływ miały m.in. liczne najazdy jaćwieskie, z których największe, z pierwszej połowy XIII w., doszły aż do Bugu.Dopiero zakończenie wojen polsko-litewskich i ustabilizowanie sytuacji na granicy z Zakonem Krzyżackim sprawiło, że koniec XIV i pocz. XV w. zapisał się jako okres dynamicznego rozwoju osadnictwa ziem nad górną Narwią i środkowym Bugiem. Pomimo nadal nieustabilizowanej przynależności politycznej, długi okres pokoju sprzyjał napływowi osadników. Wiązało się to z podjętą przez kolejnych władców, zarówno mazowieckich - szczególnie ks. Janusza I jak i litewskich - ks. Witolda, akcją, zmierzającą do jak najszybszego zagospodarowania kraju.

Towarzyszyło temu prowadzone wówczas na szeroką skalę karczowanie olbrzymich połaci puszcz porastających większą część Podlasia. W XV i XVI w. skolonizowano, a co za tym idzie, prawie całkowicie wycięto, dawną Puszczę Bielską. Oparcie dla dynamicznie rozwijającego się osadnictwa wiejskiego stanowiły miasta, w większości przypadków powstające z rozrastających się starszych osad przygrodowych. Dawne grody przekształcone zostały obecnie w ośrodki administracyjno-militarne o charakterze wczesnomiejskim, tworząc dość gęstą sieć ułatwiającą zarządzanie krajem. Do głównych ośrodków należały wówczas na tym terenie Bielsk Podlaski, Brańsk, Drohiczyn, Mielnik i Suraż.

Naszą wiedzę dotyczącą przeszłości porównać można do skomplikowanej układanki składającej się z wielu setek elementów. Archeolodzy, swoją cierpliwą pracą, dokładają do niej kolejne fragmenty, wypełniają puste miejsca i umożliwiają zrozumienie całego obrazu naszej historii. Z biegiem lat, tych niewypełnionych miejsc jest coraz mniej i powoli zaczynamy rozumieć, że rozwój naszej cywilizacji nie zaczął się w czasach historycznych, opisywanych w kronikach, ale trwa od kilkudziesięciu tysięcy lat. Aby dotrzeć do chwili obecnej, w której jesteśmy, musieliśmy przejść tę całą drogę, od czasów, w których nasi przodkowie polowali na renifery, uczyli się lepić gliniane garnki i uprawiać zboża. Pamiętajmy o tym, gdy będziemy patrzeć na zacierane przez czas i niszczone ludzką ręką (i głupotą) pomniki dawnej świetności ludów, których imienia dzisiaj nikt już nie wspomni.

Jak wynika z tego krótkiego opisu pradziejów, okolice Czyż stanowiły bardzo atrakcyjne tereny dla dawnych mieszkańców Podlasia. Szczególnie widoczne to jest od około II wieku n.e., gdy pojawiają się liczne cmentarzyska związane z kulturą przeworską i wielbarską. Sytuacja ta nie zmienia się i w okresie wczesnego średniowiecza, kiedy to w okolicach Kuraszewa mamy do czynienia z wyjątkowym nagromadzeniem cmentarzysk, którym z całą pewnością towarzyszyły liczne osady. Z tego samego okresu pochodzi cmentarzysko w Zbuczu i nieco od nich starszy gród w Zbuczu. Żyzność gleb oraz „przyjazny" krajobraz sprawiały, że ziemia czyżewska już od kilku tysięcy lat stanowiła dobre miejsce dla życia. Umieli to docenić nasi przodkowie, umiejmy i my, korzystając z tego co przynosi nam sama natura.

Najważniejsze stanowiska archeologiczneznajdujące się na terenie gminy Czyże badane przez archeologów

1. Lady: Domniemane cmentarzysko użytkowane w II w. n.e. i zniszczone w czasach nowożytnych podczas wybierania piasku. Znajduje się ono w lesie pomiędzy wsiami Lady i Łuszcze. Zachował się na nim jeden grób ciałopalny bezpopielnicowy, w którym znaleziono przepalone kości ludzkie, węgielki drzewne pochodzące ze stosu, na którym spalono zmarłego oraz kilka fragmentów naczyń glinianych.Charakterystyczny sposób ich wykonania pozwala zaliczyć to znalezisko do tzw. kultury przeworskiej.Znaleziska dokonano w 1932 r. i opisane ono zostało przez Zdzisława Rajewskiego.

2. Kuraszewo: Cmentarzysko kurhanowe pochodzące z końca okresu wpływów rzymskich, tj. z III/IV w. n.e. Znajduje się ono na uroczysku nazywanym przez mieszkańców okolicznych wsi „Zamczyskiem", na północnym brzegu rzeczki Łoknicy. Przebadano na nim pozostałości 2 zniszczonych kurhanów usypanych z kamieni i ziemi. W środkowej części kurhanów były to zwarte bruki przykrywające drobne fragmenty przepalonych kości ludzkich. W nasypy wkopane były także młodsze groby szkieletowe pochodzące z okresu średniowiecza lub początku czasów nowożytnych, tj. z XV - XVII w. Kurhany należą do typu zwanego rostołckim i wiązanego z tzw. kulturą wielbarską. Występują one na terenie całego Podlasia oraz na północno-wschodnim Mazowszu. Ich cechą charakterystyczną są znaczne rozmiary, odróżniające je o stosunkowo niewielkich kurhanów wczesnośredniowiecznych oraz kamienny płaszcz przykrywający ziemny nasyp. Pośrodku znajduje się zwykle zbudowany z wielu warstw kamienny rdzeń, stanowiący przykrycie komory grobowej, mogącej kryć zarówno pochówki szkieletowe, jak i ciałopalne. Związane z nimi są ślady uczt obrzędowych odbywanych w czasie pogrzebu. W przypadku grobów szkieletowych zmarłych składano często w drewnianych kłodach lub dużych komorach. Ze względu na bogate dary grobowe, większość z nich została wyrabowana jeszcze w starożytności.Badania na tym cmentarzysku przeprowadził Jan Jaskanis w roku 1961.

3. Kuraszewo: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko ciałopalne z grobami w obstawach kamiennych, położone na północnym brzegu Łoknicy, przy cerkiewce, niedaleko kurhanów z okresu wpływów rzymskich. Większość obstaw kamiennych została zniszczona przy budowie fundamentu cerkiewki oraz podczas prowadzonych jeszcze przed wojną amatorskich wykopalisk. Podczas badań archeologicznych, które prowadzili na tym stanowisku Zdzisław Rajewski (w 1932 r.) oraz Danuta Jaskanis (w 1961 r.) rozpoznano 13 grobów ciałopalnych bezpopielnicowych.

Znaleziono na nim przepalone kości ludzkie, fragmenty glinianych garnków oraz liczne ozdoby i części ubiorów, pośród których wspomnieć można kabłączki skroniowe, pierścionki, bransoletę i szklane koraliki. Zmarłym do grobów wkładano także przedmioty codziennego użytku, takie jak przęśliki gliniane, drewniane wiaderka czy żelazne krzesiwa.

Na opisywanym cmentarzysku pochowanych mogło być nie więcej niż 40 osób i sądzić można, że użytkowany on był przez grupę 15-20 osób przez okres około 50 lat.

5. Kuraszewo: Trzecie wczesnośredniowieczne cmentarzysko w obstawach kamiennych położonych w sąsiedztwie wsi Kuraszewo, zwane jest „Kamienicą" i znajduje się na północno-wschodnim skraju wsi, w miejscu gdzie dawniej stał wiatrak. Zbadano na nim 1 grób szkieletowy oraz stwierdzono, że wcześniej zostało tam zniszczonych jeszcze kilka dalszych pochówków. Znaleziono na nim jedynie kilka fragmentów naczyń glinianych oraz nieokreślony przedmiot żelazny. Stanowisko badane było w roku 1932 przez Zdzisława Rajewskiego.

6. Zbucz: Wczesnośredniowieczne cmentarzysko z grobami w obstawach kamiennych i kurhanowych.Cmentarzysko w Zbuczu jest jednym z najciekawszych i najważniejszych stanowisk z okolic Hajnówki. Obiekt składa się z 17 kurhanów oraz grobów płaskich w obstawach kamiennych zajmujących łącznie powierzchnię około 1 ha. Jest to jedno z najlepiej zachowanych cmentarzysk wczesnośredniowiecznych, na którym sąsiadują ze sobą kurhany oraz groby w obstawach kamiennych. Wedle aktualnego stanu wiedzy, zwyczaj chowania zmarłych pod kurhanami utożsamiany jest z ludami wschodniosłowiańskimi, zaś groby z obstawami kamiennymi z Mazowszanami. Istnienie tych dwóch rodzajów pochówków na jednym cmentarzysku, może być świadectwem przyjaznych stosunków panujących pomiędzy tymi dwoma grupami ludności lub też wskazuje na ciągłość osadniczą pomiędzy przybyłymi na te ziemie w XI i XII w. osadnikami ze wschodu i z zachodu.

Wedle relacji z końca XIX wieku kurhany były rozkopywane przez archeologa amatora profesora Józefa Jaroszewicza.Podczas tych prac znaleziono kilkanaście szkieletów ludzkich a także żelazny topór oraz ozdoby wykonane z miedzi i brązu.

W latach 2004 i 2005 ekspedycja Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, kierowano przez Dariusza Krasnodębskiego przeprowadziła systematyczne badania wykopaliskowe, które jakkolwiek nie przyniosły odkrycia żadnych śladów szczątków ludzkich, to jednak dzięki licznym znaleziskom ozdób i fragmentów glinianych naczyń potwierdzają, że zmarłych chowano tam pomiędzy XI a XIII w.

8.Kamień: Kurhan zwany Kościa Górka, znajdujący się ok. 80 m na południowy-wschód od drogi z Tyniewicz do Kamienia i ok. 140 m na zachód od zabudowań wsi Kamień. Jest to kopiec o średnicy ok. 20 m i wysokości 3 m. Wg przekazów mieszkańców znaleziono przy nim monetę „z XIII w." Kurhan nie był nigdy badany, jednak ze względu na kształt i rozmiary istnieje przypuszczenie, że związany jest z kulturą wielbarską.

9. Kojły: Kurhan o średnicy ok. 10 m i wysokości 2 m, znajdujący się w odległości ok. 300 m na północ od zabudowań wsi i 250 m na zachód od drogi z Kojłów do Nowokornina. Kurhan nie był nigdy badany, jednak ze względu na kształt i rozmiary istnieje przypuszczenie, że związany jest ze wczesnym średniowieczem.

Edukacyjna Ścieżka Archeologiczna

Zabytki archeologiczne gminy Czyże

Historia osadnictwa ziem pomiędzy Narwią a Bugiem sięga 8000 lat p.n.e., gdy tereny te przemierzali w poszukiwaniu zwierzyny pradziejowi myśliwi.Pierwsze ślady osadnictwa na terenie gminy Czyże pochodzą z czasów pomiędzy 4000 a 1800 lat p.n.e. Na polach w okolicach Czyż, Kuraszewa i Morza znaleziono narzędzia krzemienne oraz fragmenty glinianych naczyń.

Około przełomu er w I i II w. n. e. pojawiają się osady i cmentarzyska związane z kulturami przeworską i wielbarską. Pozostałości cmentarzysk z tego okresu łączonych z wędrującym przez ziemie Podlasia plemieniem germańskich Gotów, znane są z okolic wsi Lady i Kuraszewo.

Od VI-VII w. n. e. z centrów znajdujących się w dorzeczu Prypeci docierały na obszar wschodniej i środkowej Polski wpływy słowiańskie. W IX i X w. rozwój silnych organizmów plemiennych prowadzi do zapoczątkowania szerokiej akcji kolonizacyjnej zmierzającej do zagospodarowania słabo zaludnionych ziem w dorzeczu Narwi. W początkowej fazie silniejszy napór ludności płynącej z Mazowsza doprowadził do opanowania tych terenów w przez ludność zachodniosłowiańską. Z tego okresu pochodzi grodzisko znajdujące się we wsi Zbucz. Umocnienie polityczne księstwa kijowskiego mające miejsce w XI w. spowodowały odwrócenie kierunku naporu osadnictwa i otworzyło drogę dla napływu ludności wschodniosłowiańskiej. O zachodzących zmianach etnicznych świadczą różnice w obrządku pogrzebowym. Obok, związanych zapewne z Mazowszanami, cmentarzysk płaskich z grobami w obstawach kamiennych, z ubogo wyposażonymi pochówkami, pojawiają się bogate cmentarzyska kurhanowe, charakterystyczne dla wschodnich Słowian. Archeolodzy wiążą je z zamieszkującym tereny środkowej Białorusi plemieniem Dregowiczan oraz mającymi swoje siedziby na dzisiejszej Ukrainie Wołynianami.

Badania na stanowiskach z tego okresu prowadzono głównie na licznie występujących cmentarzyskach, w tym na trzech znanych z okolic Kuraszewa i jednym w Zbuczu.

The archaeology of Czyże commune

The history of the colonization of the land between Narew and Bug reaches 8000 years B.C., when ancient hunters wandered through this land. The first traces of the colonization on the territory of Czyże commune come from the times between 4000 and 1800 B.C. On fields of villages Czyże, Kuraszewo and Morze were found flint-tools and fragments of clay-dishes.

At the turn of I and II century A.D. there appears the settlements and cemeteries connected with cultures of Przeworsk and of Wielbark. Remains of burial grounds from this period possibly connected with tribe of Germanic Goths migrating through lands of Podlasie, has been found on territories of the villages Lady and Kuraszewo.

Since VI-VII centuries A.D. eastern and central Poland reached Slavic influences from Slavic centers situated in the river-basin of Prypeć . In IX and X century the development of robust tribal groups started the beginning of the wide colonization and progress of weakly peopled land in the river-basin of Narew. At the beginning those territories have been captured and controlled by the Western-Slavic population coming from Mazovia. From this period originates the burg-castle found in a village Zbucz. The political consolidation of principality of Kiev taking place in XI century caused the reversal of the direction of the pressure of the colonization and opened the way for the affluence of the Eastern-Slavic population. Ethnical changes are testified by differences in the funeral ceremonial. Next to connected surely with Mazowszanie flat burial grounds with graves in stone-guards, with poorly equipped burials, there are rich burial mound cemeteries, characteristic for eastern Slavs. Archaeologists are connecting it with the tribe of Dregowiczanie from central Belorussia and with the tribe of Wołynianie, which lived in today's Ukraine. Researches on archeological stands from this period have been mostly conducted on big number of burial grounds, among others on three well-known from region of Kuraszewo and one in Zbucz.

ZBUCZ: cmentarzysko w obstawach kamiennych

Wczesnośredniowieczne cmentarzysko z grobami w obstawach kamiennych, pochodzące z okresu pomiędzy końcem XI a XIII w. n.e. Jest to jedno z najlepiej zachowanych cmenta-rzysk wczesnośredniowiecznych w tej części Podlasia. Jego wyjątkowość polega na tym, że sąsiadują ze sobą dwa rodzaje obrządku pogrzebowego- kurhany oraz groby w obstawach kamiennych. Podobne groby płaskie znane są głównie z okolic Drohiczyna, jednak natrafić na nie można również w okolicach Bielska Podlaskiego, w Szczytach-Dzięciołowie i Kuraszewie. Cmentarzysko w zajmuje obszar około 0,5 ha.

Wedle aktualnego stanu wiedzy, zwyczaj chowania zmarłych w grobach z obstawami kamiennymi przyszedł na tereny Podlasia wraz z Mazowszanami. Zmarłych chowano spalonych bądź niespalonych pod brukiem ułożonym z drobnych kamieni polnych. Wokół niego ustawiano wielkie głazy tworzące czworokąty, nie zawsze jednak odpowiadające poszczególnym grobom.

W trakcie badań wykopaliskowych prowadzonych przez Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk nie udało się znaleźć żadnych pochówków. Natrafiono natomiast na liczne znaleziska ozdób, takich jak szklana lunula, pierścionek z brązu, kilkanaście szklanych koralików oraz liczne fragmenty glinianych naczyń. Potwierdzają one, że na grobach odbywano obrzędy pogrzebowe, podobne do opisanych w „Dziadach" Adama Mickiewicza.

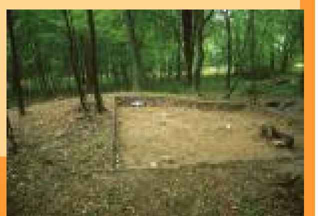
Cmentarzysko to badane było również w połowie XIX w. przez archeologa-amatora prof. Józefa Jaroszewicza, który miał na nim znaleźć rozsypujące się kości ludzkie a także *żelazne ćwieki, bransoletki z blachy miedzianej wycięte, różnego koloru paciorki szklane, okrągłe i podługowate; kolce srebrne i z posrebrzanej miedzi, kółeczko podłużne*.

Zbucz burial-ground in stone-guards

The early-mediaeval burial-ground with graves in stone-guards from the period between the end of XI century and XIII century AD. It is one of best kept early-mediaeval burial-grounds in this part of Podlasie. His exceptionality consists in the fact that there are two kinds of the funeral ceremonial: burial mounds and graves in stone-guards. Similar flat graves mostly are known from regions of Drohiczyn, however, is possible to encounter them also in region of Bielsk Podlaski in Szczyty-Dzięciołowo and Kuraszewo. The burial-ground occupies the area about 0,5 ha.

According to the current state of the knowledge, the custom of burying deceased in graves with stone-guards was brought to Podlasie by tribe of Mazowszanie. Deceased were burred burned or not-burnt under the pavement of small field-stones. Round it one placed big stones forming quadrangles, not always equal to each particular grave.

During the excavation research conducted by the Institute of the Archaeology and the Ethnology of Polish

Academy of Sciences archeologists did not succeed to find burials. Whereas numerous decorations, such as a glass lunula, the ring of bronze, a dozen of glass beads and numerous fragments of clay-dishes has been found. It confirms that on graves were performed burial rituals similar to described in „Dziady” of Adam Mickiewicz.

The burial-ground was investigated also in the middle of XIX century. by the archaeologist - amateur prof. Józef Jaroszewicz, who reportedly found there crumble human bones and also *iron-hobnails, bracelets of the copper plate, glass* beads *the different color and shape, barbs of silver and of silver covered with copper, longitudinal ring.*

ZBUCZ cmentarzysko kurhanowe

Cmentarzysko tworzy 17 różnej wielkości kopców ziemnych, usypanych w dwóch oddzielonych od siebie skupiskach.

Badania wykopaliskowe prowadzone przez Instytut Archeologii i Etnologii PAN w jednym z nich nie przyniosły odkrycia żadnych pozostałości grobowych. Jednak wedle relacji pochodzącej z końca XIX wieku, pół wieku wcześniej kurhany rozkopywane były przez archeologa-amatora, profesora Józefa Jaroszewicza. Podczas tych prac miano znaleźć w jednym z nich *kilkanaście dość dużych szkieletów, które stykały się czaszkami i ułożone były promieniście; w innym natrafiono na jeden szkielet, przy którym znaleziono zupełnie przerdzewiały topór, w różnych innych znaleziono także kilka złotych (?) przedmiotów bardzo pięknie wykonanych, między innymi łańcuszek i kolię.* Podobne kopce ziemne znajdowane w Puszczy Białowieskiej oraz na terytorium dzisiejszej Białorusi kryły w sobie groby ciałopalne lub szkieletowe pochodzące z okresu wczesnego średniowiecza. Znajdujące się w nich pochówki wyposażone były w nieliczne ozdoby oraz gliniane garnuszki wstawiane jako dary z pożywieniem.

Kurhany w Zbuczu wymagają dalszych badań, które pozwolą określić ich chronologię oraz charakter. W przypadku gdyby potwierdził się ich obrzędowy charakter, cmentarzysko w Zbuczu był oby jednym z najciekawszych tego typu obiektów, na którym groby w obstawach kamiennych związane z Mazowszanami i podkurhanowe, sypane przez Dregowiczan, znajdują się w jednym miejscu.

Zbucz - the mounds burial-ground

The burial-ground consists of 17 soil mounds of different size, formed in two separated groups. Excavation research conducted in one of them by the Institute of Archaeology and Ethnology PAN didn 't effect with discovering grave remains. However, according to the relation from the end of XIX century, half a century ago mounds were dug by the archaeologist-amateur professor Józef Jaroszewicz. During these works a *dozen of quite large skeletons formed into radial circle with its sculls put together have been found. In other grave there was one skeleton equipped with a completely rusted axe and in other ones also several very beautiful golden (?) objects, among other things a chainlet and a necklace.* Similar terrestrial mounds, found in the Białowieża primeval forest and on the territory of today's Belorussia, contained early-Medieval crematory or skeleton graves. The burials found in them were equipped with innumerous jewellery and little clay mugs put in as gifts with the food.

Mounds in Zbucz needs further research which will let us qualify their chronology and character. In the case if its ceremonial character could be confirmed, the burial-ground in Zbucz would be one of the most interested objects of this type, whereon graves in stone-guards connected with Mazowszanie and under-mound graves connected with Dregowiczanie are found in one place.

KURASZEWO cmentarzyska

Wczesnośredniowieczne cmentarzysko ciałopalne z grobami w obstawach kamiennych. Przebadano na nim 13 grobów ciałopalnych bezpopielnicowych. Znaleziono na nim przepalone kości ludzkie, fragmenty glinianych garnków oraz liczne ozdoby i części ubiorów, pośród których wspomnieć można kabłączki skroniowe, pierścionki, bransolety i szklane koraliki. Zmarłym do grobów wkładano także przedmioty codziennego użytku, takie jak przęśliki gliniane, czy żelazne krzesiwa. Część z tych przedmiotów charakterystycznych jest dla kultury zachodniosłowiańskiej, część zaś dla Słowian wschodnich.

Na cmentarzysku pochowanych mogło być nie więcej niż 40 osób i sądzić można, że użytkowany on był przez grupę 15-20 osób przez okres około 50 lat. Podobne groby płaskie znane są głównie z okolic Drohiczyna, jednak natrafić na nie można również w Szczytach-Dzięciołowie i Zbuczu, a także na dwóch innych cmentarzyskach położonych na gruntach wsi Zbucz - jednym znajdującym się kilkaset metrów na południe i drugim, kilometr na wschód od tego miejsca. Kuraszewska nekropolia jest jednak jedną z nielicznych, na której występują wyłącznie groby ciałopalne.

Wedle aktualnego stanu wiedzy, zwyczaj chowania zmarłych w grobach z obstawami kamiennymi przyszedł na tereny Podlasia wraz zMazowszanami. Zmarłych chowano spalonych bądź niespalonych pod brukiem ułożonym z drobnych kamieni polnych. Wokół ustawiano wielkie głazy tworzące czworokąty, nie zawsze jednak odpowiadające poszczególnym grobom.

Badania prowadzone były przez Zdzisława Rajewskiego w roku 1932 oraz Danutę Jaskanis w roku 1961.

KURASZEWO - burial-grounds

The early-mediaeval crematory burial-ground with graves in stone-guards. There have been examined 13 crematory urn graves. One found there over-burned human bones, fragments of clay pots and numerous jewellery and parts of clothes among which worth to be mentioned are: hoops, rings, bracelets and glass beads. For deceased to their graves were put also goods of everyday usage such as clay-spindles, or iron-flints. The part of those objects is characteristic for the western-Slavic culture and other part for eastern Slavs.On the burial-ground were buried no more than 40 persons and one can suppose that it could be used by the group of 15-20 persons during about 50 years.

Similar flat graves are known mostly from region of Drohiczyn, however they may be encountered also in Szczyty-Dzięciołowo and Zbucz, and also on two other burial-grounds on territory of Zbucz village - one which is situated several hundred meters to the south and second one - one kilometer to the east from this place.

However, necropolis of Kuraszewo is one of rare ones, where are exclusively crematory graves.

According to the current state of the knowledge, the custom of burying deceased in graves with stone-guards was brought to Podlasie by tribe of Mazowszanie. Deceased were burred burned or not-burnt under the pavement of small field-stones. Round it one placed big stones forming quadrangles, not always equal to each particular grave.

Researches were conducted by Zdzisław Rajewski in the year 1932 and Danuta Jaskanis in the year 1961.

Szlaki Turystyczne

„Carski Szlak”

Trasa przebiegu szlaku: Bielsk Podlaski - Studziwody - Widowo - Użyki - Łoknica - Szczyty - Podrzeczany -Czyże - (Leniewo - Lady - Zbucz) - Cmentarzysko Hrabniak - Grodzisko "Okopy" - Kojły - Nowe Berezowo - Czyżyki - Hajnówka.

Carski Hostineć-droga, którą przez Bielsk do Białowieży podróżowali rosyjscy carowie, książęta, arystokraci. Choć *hostineć* istniał tu wcześniej,w XIX wieku został on ulepszony i nabrał znaczenia wręcz strategicznego.Trasa wytyczona została na podstawie badań tere-nowych przeprowadzonych przez młodych uczestników przedsięwzięcia.

Wsie znajdujące się na naszym szlaku należały do głównej trasy *Carskiego Hostincia*. Warto wspomnieć, iż w świadomości mieszkańców tych białoruskich terenów *Hostineć* zachował się nie jako jedna konkretna droga, ale jako obszar położony także wokół niej - stąd też taka forma szlaku.

Czyże: Wieś prawdopodobnie powstała na początku XVI wieku,a pierwsze wzmianki w dokumentach pisanych dotyczą 1529 roku. Od samego początku Czyże były wsią królewską. Podlegały jednak leśnictwu bielskiemu. Wynikało to z faktu, iż wieś zamieszkiwali strzelcy - kategoria ludności służebnej, której obowiązkiem oprócz polowań w Puszczy Białowieskiej, było uczestnictwo w wyprawach wojennych. Dzięki temu zwolnieni byli oni z pańszczyzny. Podczas wojny strzelcy spełniali ważną rolę, idąc tuż przy działach. Wzmianki o strzelcach z Czyżów możemy znaleźć jeszcze w końcu XVIII w., a dokładniej w dokumencie z 1792 r. W Czyżach, oprócz strzelców, mieszkali także osocznicy.

Lady : Nazwa wsi pochodzi od słowa "lada", co oznacza wielką polanę, miejsce wycięte w środku puszczy. W XVI wieku znajdował się tu folwark, który był siedzibą leśniczego zarządzającego puszczą bielską, która w owym czasie porastała te tereny. W 1664 roku znajdował się tam również wiatrak.W XIX wieku w ladach znajdowało się 16 chat, w których mieszkało 162 osoby.

Cmentarzysko *Hrabniak*

O bardzo bogatej historii tych terenów sięgającej wczesnego średniowiecza świadczyć może cmentarzysko Hrabniak.Jest to wczesnośredniowieczne cmentarzysko z kurhanami i grobami w obstawach kamiennych datowane na X - XII wiek. Jest to jeden z najciekawszych obiektów archeologicznych na Podlasiu. Uroczysko znajduje się w lasku grabowym - stąd też wywodzi się jego nazwa. Teren ten po raz pierwszy był badany już w latach 1856 - 57. Podczas badań, w jednym z kurhanów znalazł on kilka szkieletów, w innym zaś kości jednej osoby z toporem, Oprócz tego natrafiono tu na liczne gwoździe, miedziane bransolety, szklane paciorki, srebrne zawieszki i ceramikę. Mogiły przypisano Jaćwingom.

Grodzisko *"Okopy"*

Badania archeologiczne przeprowadzone w Zbuczu w czerwcu 2004 roku wykazały, iż wały grodziska zbudowane zostały w X-XI wieku

Wykazały one, iż najprawdopodobniej był to gród o charakterze schronieniowym i nie istniała tu prawdopodobnie żadna zabudowa o charakterze mieszkalnym. Usypane wokół centralnego placu wały służyły jako miejsce dające schronienie w razie najazdu wrogich wojsk. Umocnienia te powstały pomiędzy X a XI w.. Grodzisko było otoczone przez wał prawdopodobnie o konstrukcji drewniano- ziemnej, a także płytką fosę.

Kojły Wieś należąca do dóbr królewskich. O Kojłach wspomina się już w Lustracji Województwa Podlaskiego z 1576 roku. Dokument ten informuje, iż Kojły zamieszkiwane były przez osoczników- kategorię ludności służebnej, której zadaniem było strzeżenie lasów puszczy bielskiej, która porastała te tereny.

Pod koniec XIX wieku wieś składała się z 78 chat, w których mieszkało 516 osób. We wsi znajduje się prawosławna drewniana kaplica z 1909 roku pod wezwaniem św. Aleksego.

Szlak Prawosławnych Świątyń Podlasia:

Trasa przebiegu szlaku:
Białystok Dojlidy- Bielsk Podlaski-Szczyty -Dziędziołowo **Rakowicze - Czyże - Osówka** Hajnówka - Michałowo.
Łączna długość szlaku wynosi 164 km.

Szlak promuje kulturę prawosławia na Północnym Podlasiu zabytkowe, w znacznej części drewniane cerkwie i inne obiekty kultu: kapliczki, krzyże wotywne itp. W swym przebiegu prezentuje m. in. różnorodne w stylu i wieku świątynie województwa podlaskiego, zahaczając o dwie wsie w Gminie Czyże.

Szlak rowerowy:

Przez Gminę Czyże przechodzi czerwony szlak rowerowy
Trasa szlaku : Hajnówka - Osówka - Czyże Zbucz Morze - Piaski - 85 km (tu łączy się z dwoma innymi szlakami rowerowymi).

Trasa szlaku prowadzi zarówno przez puszczańskie dzikie ostępy, jak i obszary otwarte, o pełnym uroku, wiejskim krajobrazie, z dobrze zachowaną architekturą drewnianą. Na szczególną uwagę zasługuje miejscowość Czyże o zabytkowym układzie urbanistycznym, tzw. ulicówka. Jest to pozostałość po pomiarze włócznej przeprowadzonym przez Królową Bonę. W Czyżach, do momentu pożaru w 1984 r. znajdowała się zabytkowa Cerkiew parafialna pod wyzwaniem Zaśnięcia NMP. W lesie przy drodze między Czyżami i Osówka znajduje się miejsce gdzie można zorganizować ognisko.

Klejniki: wieś zał. w poł. XVI w. przez chłopów królewskich, podlegających starostwu bielskiemu. Dawna nazwa Zygmuntowo od króla Zygmunta Augusta, leży przy starym trakcie królewskim z Podlasia na Litwę.

- prawosławna cerkiew cmentarna p.w. Przemienienia Pańskiego z l. 1865-70, kaplica prawosławna p.w. Św. Mikołaja Cudotwórcy z 1870 r. i cerkiew p.w. Wniebowstąpienia Pańskiego wybudowana w l. 1974-1988 z kamiennym ogrodzeniem z k. XIX w. oraz kapliczka słupowa z l. 20 XX w.
- izba regionalna (w szkole podst.), wnętrze chaty podlaskiej, krosna i narzędzia rolnicze.

Kojły: wieś zał. w XVI w. przez bartników i osaczników w dawnej Puszczy Bielskiej.

- kaplica prawosławna p.w. Św. Aleksego z 1909 r.

Kuraszewo wieś poł. nad rz. Łoknicą założona przed 1570 r.

- prawosławna cerkiew drewniana p.w. Św. Antoniego Peczerskiego wzniesiona jako cmentarna w 1868 r. przez unitów, wyposażenie wnętrza z 2 poł. XIX w.; cmentarzysko z X-XII w. i kurhany z IV-V w n.e.

Lady: dawny folwark zał. w 1563 r., siedziba leśnictwa administrującego Puszczę Ludzką.

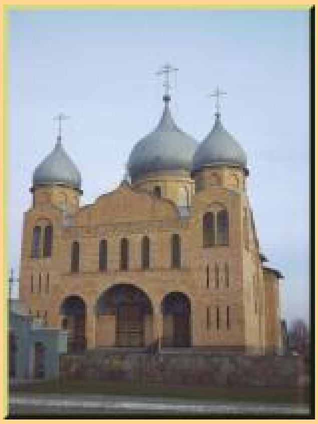
Morze: wieś zał. ok. 1570 r. przez dworzanina królewskiego Ostafi Chaleckiego. Nazwa pochodzi od rodu Morzów herbu Mora. Zachowane chałupy ze zdobnictwem z pocz. XX w.

- prawosławna cerkiew cmentarna p.w. Św. Tekli z 1810 r..

Zbucz: wieś poł. przy drodze Hajnówka Bielsk Podlaski. Gniazda bociana białego, punkt widokowy poł. ok. 1 km przy szosie do Czyż. Zachowany drewniany dom dróżnika „Koszarka" z końca XIX w.

- wczesnośredniowieczne grodzisko pierścieniowe z IX-XII w., zachowany zarys wałów o wys. do 3 m, miejsce festynów archeologicznych, m.in. pokazy walk rycerskich i występy białoruskich zespołów obrzędowych;
- cmentarzysko „Mogiłki-Grabniak" z IV-V w., groby w obstawie kamiennej i kurhany.

Wybrana literatura do „Przewodnika archeologicznego po gminie Czyże"

1. *D. Jaskanis, Materiały z badań cmentarzyska z grobami ciałopalnymi w okolicy Kuraszewa w pow. Hajnówka, Rocznik Białostocki 6, 196, s. 241-265.*
2. *J. Jaskanis, Wyniki badań kurhanu w Kuraszewie, pow. Hajnówka, przeprowadzonych w 1961 roku, Rocznik Białostocki 4, 1963, s. 323-340.*
3. *K. Jażdżewski, O kurhanach nad górną Narwią i hutnikach z przed 17 wieków, Z Otchłani Wieków, R XIV, 1939, s. 1-22 .*
4. *D. Krasnodębski, Archeologiczne zabytki powiatu hajnowskiego, 2005.*
5. *K. Musianowicz, Granica mazowiecko-drehowicka na Podlasiu we wczesnym średniowieczu, Materiały Wczesnośredniowieczne 5, 1960, s. 187-230.*
6. *Z. Rajewski, Sprawozdanie z badań przedhistorycznych na obszarze województwa wileńskiego i białostockiego, Z Otchłani Wieków, R. VII, 1932, s. 92-93.*

Kalendarz imprez:
Kupalinka (druga niedziela lipca). Festyn z obrzędem Świętojańskim nad zbiornikiem wodnym w Leniewie.
Organizatorzy: Wójt Gminy Czyże, GOK Czyże, ZG BTSK.

Pogańskie święto Noc Kupały to odpowiednik Nocy Świętojańskiej w kulturze chrześcijańskiej. Tradycją Festynu „Kupalinka" w Leniewie są występy zespołów artystycznych i obrzędowych, puszczanie wianków na rzece Łoknica, a takż e palenie ognisk i ludowa zabawa taneczna. Tak jest co roku i to właśnie te atrakcje przyciągają do Leniewa kilkutysięczną publiczność.

Festyn Archeologiczny ' Zbucz Grodzisko oraz Spotkania z Obrzędem Dożynkowym (pierwsza niedziela września) impreza pod patronatem Ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego w Warszawie w ramach Europejskich Dni Dziedzictwa promująca wczesnośredniowieczne grodzisko w Zbuczu. Organizatorzy: Gmina Czyże Urząd Gminy Czyże, 17-207 Czyże 98, Starostwo Powiatowe w Hajnówce.

Od czterech lat ważnym elementem Festynu Archeologicznego w Zbuczu jest możliwość połączenia zwiedzania zabytkowych obiektów archeologicznych z występami zespołów folklorystycznych, pokazami dawnych rzemiosł, walkami wojów, kiermaszami artystycznymi, konkursami, grami i szeroko rozumianym wypoczynkiem rodzinnym.

Na smakoszy czekają wyroby kuchni regionalnej, dawne potrawy, stary krupnik, wędzone mięsiwo i ryby, jak również prawie współczesny bigos czy też pierogi. Jak przystało na festyn - nie braknie straganów z przeróżnymi breloczkami, wisiorkami i wieloma innymi ozdobami

Jesienne Spotkania z Folklorem (październik/ listopad) spotkania zespołów obrzędowych - Czyże, Klejniki, Kuraszewo. Organizatorzy: Gminny Ośrodek Kultury w Czyżach, 17-207 Czyże 98, ZG BTSK

Ważniejsze Odpusty w Parafiach Prawosławnych Gminy Czyże:

1.Cerkiew pw. Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny w Czyżach:
Odpust „Św. Jerzego" 6 maj
Odpust „Splennie" (Zaśnięcie Najświętszej Marii Panny)28 sierpień
Odpust „Św. Kozmy i Damiana"14 lipiec i 14 listopad

2.Cerkiew pw. Przemienienia Pańskiego w Klejnikach:
Odpust „Spasa" (Przemienienie Pańskie) - 19 sierpień
Odpust „Uszeście" (Wniebowstąpienie Pańskie) - (40 dzień po Prawosławnym Zmartwychwstaniu)

3.Cerkiew pw. Św. Antoniego Peczerskiego w Kuraszewie:
Odpust „Św. Antoniego Peczerskiego"- 23 lipiec
Odpust „Kazańskiej Ikony Matki Boskiej" - 4 listopad

